

мовно-комунікативній організації текстів химерних романів Є. Гуцала та О. Ільченка, оскільки прагмеми-дієслова інтенсивно впливають на поведінку персонажів обох авторів, а також на читачів.

У перспективі дослідження – подальше виявлення прагматичного потенціалу різнорівневих мовних засобів у гумористичному дискурсі химерної прози.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н. Д. Арутюнова, Е. В. Падучева // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 3–43. – (Серия «Лингвистическая прагматика»).
2. Гуцало Є. П. Позичений чоловік. Приватне життя феномена : роман-диалог / Є. П. Гуцало. – К. : Рад. письменник, 1982. – 711 с.
3. Ільченко О. Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і чужа молодиця : твори у 2-х т. / О. Ільченко. – К. : Дніпро, 1979. – Т. 1. – 693 с.
4. Киселева Л. А. Вопросы теории речевого воздействия / Л. А. Киселева. – Л. : ЛГУ, 1978. – 242 с.
5. Мельников П. М. Историческая стилистика художественного текста / П. М. Мельников. – Изд-во КазГУ им. Аль-Фараби, 2000. – 272 с.
6. Панфилов В. З. Взаимоотношения языка и мышления / В. З. Панфилов. – М. : Наука, 1971. – 231 с.
7. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка : [монография] / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1968. – 272 с.

УДК 821.161.2.08

Ж. В. Колоїз

ЗАДЛЯ СТВОРЕННЯ ДОВЕРШЕНИХ ХУДОЖНІХ ОБРАЗІВ

Колоїз Ж. В. Задля створення довершених художніх образів.

У статті досліджено епітет як засіб створення пейзажних і портретних описів у прозі Бориса Грінченка; акцентовано на ролі епітетів у зображенні зовнішності персонажів (їх віку, постави, рис обличчя, голосу, одягу і т. ін.); репрезентовано епітети, що супроводжують лексеми-соматизми (*обличчя, голова, волосся, лоб, брови, очі, губи, борода* тощо) і які найчастіше характеризують їх розмір, форму, колір, виражають стан, настрій, риси характеру людини, її інтелект, почуття; диференційовано епітети за способом позначення відповідної ознаки, семантичними параметрами, рівнем засвоєння мовою, стійкістю зв'язків з означуваним словом, кількісним складом; з'ясовано, що у прозовому доробку письменника переважає так звана сфокусована портретизація.

Ключові слова: епітет, портретний опис, візуальні та фонаційні характеристики, епітетний поширювач.

Колоіз Ж. В. С целью создания совершенных художественных образов.

В статье исследуется эпитет как средство создания пейзажных и портретных описаний в прозе Бориса Гринченко; акцентируется на роли эпитетов в изображении внешности персонажей (их возраста, осанки, черт лица, голоса, одежды и т. др.); анализируются эпитеты, которые сопровождают лексемы-соматизмы (*лицо, голова, волосы, лоб, брови, глаза, губы, борода* и т. п.) и которые чаще всего используются для характеристики их размера, формы, цвета, выражают состояние, настроение, черты характера человека, его интеллект, чувства; эпитеты дифференцируются по способу обозначения соответствующего признака, семантическим параметрам, уровню усвоения языком, стойкости связей с обозначаемым словом, количественному составу; обобщается, что в прозаическом наследии писателя преобладает так называемая сфокусированная портретизация.

Ключевые слова: эпитет, портретное описание, визуальные и звуковые характеристики, эпитетное дополнение.

Koloiz Zh. V. With the purpose of creation of perfect images.

In the article the epithet as creative tool of landscape and portrait descriptions is analyzed in Borys Grinchenko's prose. It is emphasized on role of epithet in representation of characters' appearance (their age, body, face, voice, clothes). The epithets that accompany with somatizms (face, head, hair, forehead, eyebrows, eyes, lips, beard) and that characterize their size, shape, color, express state, mood and personality of person, his intellect and feelings are represented. The epithets are divided into ways of designation of relevant indication by the semantic settings, language level, quantitative composition and solidity of connection with the signified word. Also it is clarified that portraiture predominate in author's prose work.

Key words: epithet, portrait description, visual and phonation characteristics, epithet expander.

Мовне багатство прозової творчості Бориса Грінченка сприяє не лише розкриттю ідейного змісту його текстів, а й індивідуальному художньо-словесному моделюванню світу, відтворенню зовнішніх характеристик та внутрішньопсихологічних станів тих чи тих персонажів, зображенню тогочасної дійсності, змалюванню пейзажних краєвидів і т. ін.

Одним із таких зображально-виражальних засобів є епітет (грец. *epitheton*, букв. – прикладене, додане) [9, с. 175], що збагачує свідомість і почуття читача, пробуджує в нього низку асоціацій, роздумів та емоційних переживань і за допомогою якого конкретизується наш життєвий досвід, зорові, чуттєві, слухові враження. Епітет слугує передусім для точнішої і яскравішої передачі думки, для вирізнення якогось явища, предмета, особи з-поміж інших, для надання мові образності, для «посилення картинності й емоційності мовлення» [1, с. 61].

Семантика, морфологічне вираження і стилістичні функції

епітетів неодноразово привертала увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників (І. Арнольд, А. Веселовський, І. Гальперін, В. Калашник, Л. Мацько, В. Москвін, Т. Онопрієнко, А. Павшук, О. Потебня, М. Сидорова, Б. Томашевський та ін.). Вибудована теорія епітета здебільшого не викликає принципових заперечень, хоч подекуди й залишається ряд дискусійних моментів як щодо з'ясування сутності цього явища, так і стосовно систематизації [2, с. 238; 7, с. 14; 9, с. 198].

Говорячи про епітет у широкому витлумаченні, можна виділити будь-яке означення, що вживається для увиразнення предмета або думки, для називання ознаки – чи то постійної, узвичаєної, що часто повторюється і відома мовцям, чи то особливої, оригінальної, яку помітив тільки автор і яка пов'язана з конкретним текстом, з індивідуальним авторським стилем. Вужче розуміння епітета охоплює лише художні, емоційно-образні означення, що відзначаються оригінальністю, нечастим вживанням, індивідуальним змістовим наповненням. Межа між цими двома визначеннями є досить умовною, адже нерідко широкоживане означення набуває в художньому контексті нових асоціацій, нового естетичного змісту, перетворюючись на яскравий образ [8, с. 3].

Ми не претендуємо на розв'язання відповідних дискусійних моментів, наявних у теорії епітета, а поставили собі за мету дослідити особливості функціонування епітетів у прозовій спадщині Бориса Грінченка, простежити характерну оцінну семантику епітетних слів.

У мові прозових текстів письменника наявні різні семантичні типи епітетів, з-поміж яких вирізняються ті, що позначають конкретні ознаки предметів, передають враження суб'єкта від об'єкта, пов'язуються з відповідними відчуттями людини (зір, слух, дотик, нюх, смак). Серед цих епітетів можна виділити ті, що позначають звук, колір, матеріал, розмір, форму, температуру, вологість, якість поверхні на дотик, запах, смак. Вони використовуються здебільшого в описах природи, інтер'єру і великою мірою людини.

Пейзажний опис, опис зовнішніх і внутрішніх характеристик персонажів важко уявити без так званих кольористичних епітетів, що репрезентують як чорні, так і яскраві тони. Уводячи в текст різні колірні символи, автор формує у свідомості читача розуміння багатомірності життя, відтворює почуття тривоги, горя, суму і радості. Семантично навантаженими, стилістично виразними для індивідуальної оповіді письменника є епітети *чорний, білий, зелений,*

червоний, жовтий, блакитний тощо. Наприклад: *Ліворуч біленькі хатки на слободі, мов у оправі з темно-зелених садків, золотилися в останніх проміннях сонця, що пишно й червоно сідало за слободою. Праворуч, скільки оком сягнеш, слався степ – часом чорний – то рілля, а здебільшого зелений; просто перед Демидом тремтів молодим, ще трохи блідим листом чепурний, стрункий ліс («На розпутті»); Те живе, що має прийти, що одмінно мусить прийти, чулося у всьому: і в цьому свіжому повітрі, і в тому вічно осяйному сонці, і навіть у цьому жовтому листі, що, зогнивши, мусило дати пожиток новому буйному життю («На розпутті»); – Але ж у мене не буде трьох мільйонів, – чи то сумно, чи то поважно відмовив Демид, не одриваючи очей од блакитної далечині («На розпутті»); Древа зелені, травиця м'яка, і сонце ясне, таке і щебетливі пташки – усе мов казало, що тут він буде («На розпутті»).* Такі епітети уможливають показ усіх сфер людського життя в усій їх різноманітності, у розвитку та змінах, і так яскраво, що читач немов бачить змальоване автором за допомогою слів.

Утім, Борис Грінченко найінтенсивніше використовує потужні функціональні можливості епітета задля зображення людини – задля портретної характеристики як основних, так і другорядних персонажів та їхніх стосунків. Змодельована в такий спосіб об'єктивна дійсність породжує низку асоціацій, спонукає до роздумів та емоційних переживань. Опис зовнішності тієї чи тієї людини формує у свідомості читача візуальні картини, описувані персонажі, так би мовити, «оживають». Наприклад: *Вона була чепурна: тонкий, прямий, делікатний ніс з ніжненькими ніздрями; прегарно вирисувані, хоч, може, трохи великі вуста, трошечки важке, та гарне підборіддя. Лоб тепер ховався під солом'яним легеньким бриликом, та карі очі, променисті й ласкаві, так принадно часом осявали Гориновича коротким теплим поглядом з-під довгих вій. Вона йшла смілою легенькою ходою, трохи нахиливши наперед голову... («Болотяна квітка»); Гориновичеві щось не подобалось у його обличчю, хоч на око було це зовсім звичайне і пристойне обличчя: просивий, лисий, з чепурно підстриженою бородою, був дуже поважний з себе і вельми звичайний та ввічливий з людьми. Тільки його маленькі очі, безколірні, холодні, надавали всьому його обличчю той вираз, що так не подобався адвокатові. Жінка ж його, Юлія Петрівна, значно молодша за чоловіка, мала саме такі гарні очі, як і в дочки, тільки що трохи вже пригаслі і надзвичайно смутні. Була дуже мовчазна, хоч і*

звичайна з гостями; Гориновичеві через щось здавалося завжди, що це **блїде**, мов **застигле** в одному **нерухомому** виразі, обличчя ніколи не живив сміх; тільки **легенький** усміх ледве пробігав часом на її **блїдих стиснених** устах; а очі лишалися й тоді такими **сму́тними**... ні, здавалося, тоді ще мов **сму́тнішими**. І вся її **худорлява** постать завжди була якась мов чим пригнічена. Гориновичеві здавалося, що пригнічував її саме той **холодний** погляд Гламчевського, що вона тремтіла перед цим безколірним тупим поглядом («Болотяна квітка»); **Випроставишсь** рівно, вона **протягала** наперед свої руки, **кощаві** руки **зсохлого** кістяка, і **держачи** їх долонями вниз, **якось** перебирала в повітрі пальцями. **Перед** очима в Гориновича **ворушились довгі, закандзюблені**, як кігті в хижого птаха, **нігті; обголені** по лікті руки **трусилась**... вище ліктів **брудними** клаптями **звисало** щось, – воно **колись** було одежею... Голова **держалася** високо на **бридко тонкій худій** шиї, а **блїдо-земляного** кольору обличчя, ці кістки, **обтягнені** шкурою, було б обличчям **викопаного** з землі **трупу**, коли б не ті **широко розплющені** **нерухомі** очі... **Бїле довге** волосся **жіноче поплутаними нечистими** пасмами **падало** на плечі, **ледве прикриті чорним** дрантям. Це **дрантя** **висіло** навкруги **стану**, б'ючись **огидно-брудними торочками** об **страшно худі босі** ноги («Болотяна квітка») тощо. Змальовуючи того чи того літературного персонажа, репрезентуючи його портретний опис, письменник акцентує передусім на зображенні його зовнішності, на рисах обличчя, фігурі, ході, голосі, одязі. Проілюстровані епітети вживаються здебільшого для увиразнення складових частин людського тіла, так званих соматизмів, використовуються для називання їхніх ознак – чи то постійних, узвичаєних, що часто повторюються і відомі мовцям, чи то особливих, оригінальних, які помітив тільки автор і які пов'язані з конкретним персонажем. Навіть, здавалося б, звичні для нас часто використовувані означення набувають у художніх контекстах нового естетичного звучання, перетворюючись на яскраві образні характеристики.

Як свідчить фактичний матеріал, Бориса Грінченка можна вважати майстром літературного портрета, що передбачає здебільшого опис статистичної зовнішності персонажа, хоч і не виключає інших чинників, як-от: соціальний статус, риси характеру, кінетичні та мовленнєві характеристики і т. ін. Наприклад: – *Ах, та дай же мені читати!* – **невдоволенням голосом** промовив **Гордій**. Тут тільки **Ганна** помітила, що він **сердиться**, і **відразу притихла**. **Глянула**

на Гордія ще раз трохи **стурбованим поглядом**, але нічого не могла сказати, бо ввійшла Химка, несучи обід («На розпутті»); Цей **крикливий тон** здався Ганні якимсь таким зневажливим, що її мов у серце що вразило («На розпутті»). Створені ним художні образи забезпечують не лише візуальне сприйняття, але й сприяють проникненню у внутрішній світ відповідного літературного героя, переважно особи чоловічої статі (рідше жіночої). Тому, цілком закономірно, що письменник доволі часто супроводжує епітетами такі лексеми, як *чоловік*, *хлопець*, *парубок* і т. ін. Використовувані в цій позиції епітетні слова найчастіше маніфестують фізичні характеристики людини (*високий* / *невисокий*, *кремезний*, *здоровенний*, *ставний*, *товстенький*, *огрядний* тощо). Причому, варто зауважити, автор досить рідко послуговується одиничним епітетом: – *Ти чого тут?* – *зненацька гримнув над їм страшний басюра. Роман глянув і побачив, що біля нього стоїть **здоровенний** чоловіча, убраний у широке й довге літнє пальто, руде, заяложене й обдерте. На голові пом'ятій чорний бріль. Здорова тика з бородою* («Серед темної ночі»). Частіше використовуються так звані виделка, трійчатка та ланцюжок (терміни В. Моквіна): *ставний високий*; *худий високий*; *чорнявий кремезний*; *високий безвусий*; *високий похмурий*; *кремезний просивий*; *присадкуватий посивілий* тощо; *високий ставний схудлий*; *молодий високий огрядний*; *високий поважний сивий*; *невисокий товстий рудий* тощо; *високий чепурний, надзвичайно білявий* *ще й блідий* тощо. Наприклад: *За їм увійшло ще двоє – один **худий високий** студент знайомий і Гайденкові, і Раденкові, і другий добродій* («На розпутті»); *Раденко глянув на Келишинського, подаючи йому руку. Се був ще **молодий**, років 24 чоловік, **високий, огрядний*** («На розпутті»); – *Та ні! – перепинив **високий поважний** чоловік під літами вже, **сивий**, – той, що на його Грицько казав, щоб не обороняв пана* («На розпутті»); *Двері відчинив сам Петро Квітковський – **високий чепурний парубок, надзвичайно білявий** (він удався у матір) та ще й блідий, – і повів їх до себе в хату* («На розпутті»). Найчастіше відбувається оцінка персонажів за такими шкалами, як-от: *високий* / *невисокий*; *красивий* / *некрасивий*; *товстий* / *худий*; *молодий* / *старий*.

Подекуди дві і більше епітетні характеристики Борис Грінченко оформлює за допомогою протиставлення, як-от: – *Іменно дід Степан правду каже, що неправдою це здохріси! – озвався **невисокий**, але **ситенький** собі чоловічок у гарній чумарці* («На розпутті»); *Демид Гайденко справді одминився: немов постарішав,*

споважнів, а поміж бровами в його лягла глибока риска... Демид радий був приїхати додому. Як його батько, **невисокий**, але **кремезний** дідок з **сивими** вусами, без бороди... («На розпутті»); У світлицю ввійшов **невисокий**, але **товстий рудий** чоловік, убраний у гарну чумарку, з картузом у руках («Серед темної ночі»).

Характеристики персонажа, які висуваються на передній план, у різний спосіб ускладнюються додатковими: Добродій – **великий рябий** чоловік з **понури** поглядом, – повернувся до Гордія, глянув і здрів одразу своїх коней в шкодi («На розпутті»); Тремтячи всім тілом, дівчина глянула: перед нею стояв **високий ставний** панич з **блискучими** очима («На розпутті»); У цьому **чорнявому кремезному** хлопцеві з **глибокими темними** очима було щось таке, що зупиняло Гордія («На розпутті»); Попереду йшов **високий кремезний** чоловік з **великою** лисиною та і з **довгою** бородою. За їм **невеличка** людинка з **сірим паленим** обличчям та з **рудюю** борідкою («На розпутті»). Пор.: – Та в мене руки умазані! – відмовив **невисокий, кремезний**, з **невеликими чорними** вусами, **моторний** Трохим, поглядаючи на свої руки, умазані в землю. Він несподівано здрів перед себе дівчину, **невеличку на зріст**, з **надзвичайно тонкими**, «панськими» рисами в обличчі («На розпутті»). Причому спостерігається так звана деталізована портретизація: автор фокусує увагу читача на характеристиці не якоїсь однієї портретної деталі, а маніфестує їх у сукупності: Той, що приїхав, був **ставний**, високий парубок. **Зчорнасірі** очі в його дивилися **сміливо, енергійно, гордо**; **тонкі** губи стискалися **твердо й міцно**, та й усе **молоде** обличчя сяяло силою, вродою та веселою певністю в собі; **розум**, що виразно світився в очах, **проймав кожну риску на інтелігентному** видові. Другий, той, що **стрів** свого товариша серед **невеличкої** міської світлички, був **зовсім не блискучий**. **Постать кремезна, широка** в плечах, але **не дуже висока**; обличчя **спокійне, симпатичне**, але **наздаку чи чепурне**; у першого самі **ясні** вуси, а в цього **невеличка** борода і очі **темні** сидять **глибоко**; **крутий високий** лоб, хоча його всього не видко: волосся не зачісане так поетично назад, як у першого, а **вистрижено коротко і розчісано по-мужичому** на лоб. У всій постаті, як спершу глянеш, **брало очі тільки одно**: був із себе **дужий**. Правда, очі дивилися хоч **тихим**, але **зважливим** поглядом, та до цього вже треба було **придивлятися** («На розпутті»); З себе був **нечепурний, худий з коротко підстриженою русявою борідкою**, з **великими зморшками** на чолі, але з **глибокими розумними** очима

(«Під тихими вербами»). Письменник фокусує увагу читача передусім на рисах обличчя, рідше поставі, одязі, вікових, фонаційних чи інших характеристиках, створюючи яскраві не лише чоловічі, а іноді й жіночі портрети. Наприклад *Проти Зінька сидів, нахиливши порите глибокими зморшками чоло з сніжистою стріхою, зовсім білий дід. Велика довга борода спадала йому на товсту білу сорочку і на ній ще біліла, як сніг. Худорлявий дід мав широкі плечі і могутні ще жиливі руки. Він з упокоєм зложив ті руки на колінах і, не поспішаючись, оповідав тихим, рівним голосом, іноді киваючи злегка головою, і тоді Зінько бачив, як з-під його білих кудлатих брів блищали чорні, надзвичайно молоді очі* («Під тихими вербами»); Увійшовши до нього, Зінько побачив там уже й Васюту. Це був парубок увесь білявий, з надзвичайно веселими блакитними очима і з цілою копицею настобурченого русявого волосся на голові, з поганенькими білявими вусиками. Був уже немолодий, да що був дуже русявий, а вуси не росли, то здавався молодшим за свої літа («Під тихими вербами»); Слухала його пильно, втупивши в його свої темні мрійні оченята дівчинка, що сиділа перед їм. Ні, не дівчинка, бо на голові в неї був маленький святковий очіпок, – тільки здавалась дівчинкою, – така була з обличчя молоденька, за малим не дитина. Сиділа боком до Зінька, просто на землі, підобгавши під себе ноги. Зінькові виразно видно було її високе, як і в діда, чоло, мов намальовану чорну брову і маленький ледве горбатий носик, червоні губенята й ніжно обведене легеньке підборіддя. Трохи згоріле обличчя так і нашіло рум'янцем. Коло вух і на шиї вилося, вибившия з-під очіпка, непокірне русяве волосся. Тонка шия вигиналася під разками кольористого намиста й дукачів. Блискучою хвилею спадали вони на високі груди, на білу тонку сорочку з мистецьким вишиванням. Тоненький стан стягав червоний плетений пояс, коліна обнімала карта старосвітська плахта – з зеленими, червоними, синіми, жовтими картами. Молодиця заслухалася дідового оповідання, її маленькі рученята лежали на колінах нерухомо («Під тихими вербами»). До того ж сама лексема обличчя (лице) отримує найрізноманітніші епітетні супровідники, що характеризують його за кольором (біле, чорне, сіре, рожеве, червоне), віком (молоде, старе), формою чи величиною (худе, кругле, повне, здорове, одутле, скривлене), привабливістю / непривабливістю (симпатичне, чепурне, випещене, викохане, вродливе, любе, грубе, брезкле, невиспане, злобне, люте). Наприклад: *Його одгодована чепурна постать у гарно пошитій одежі*

пасувала до **випещеного вродливого обличчя** («На розпутті»); Це був високий, ставний, трохи схудлий парубок, **непоганий** з обличчя, чорнявий, з розумними ласкавими очима, але такий несміливий, що Демид ледве міг з їм розмовляти: за кожною відмовою він страшенно червонів («На розпутті»); Він сидів на покуті пишній, у піджаку, обстрижений і розчесаний набік по-городянському; **повне** обличчя було **біле**, а гарний вус аж блищав на ньому («Серед темної ночі»); До нього підійшов парубок – високий, безвусий, у старенькому піджаку та в полатаних на колінах штанях. Обличчя зовсім **молоде**, але якесь **невиспане, брезкле**, з великим синцем під оком («Серед темної ночі»); Стояла як біля біла, тільки очі великі й глибокі сяяли якимсь дивним сяєвом на **схудлому, змарнілому** обличчі... («Серед темної ночі»); З несподіванки злякалася так, що аж спинилась, і на мить **чорне обличчя** з минулого сну промайнуло перед нею, та зараз же й зникло, бо живий Роман нітрохи не нагадував тієї страшною примари. Він стояв перед нею з **білим викоханим** обличчям, ще **чепурнішим**, ніж воно було на селі, і всміхався («Серед темної ночі»); Насунута наперед хустка ледве давала бачити **худе, змучене обличчя**; її очі дивилися додола, і довгі вії виразно лягали на білих як біля щоках («Серед темної ночі»); Біля його за столом ще двоє: один сидить, а другий, зовсім незнайомий Корецькому, молодий, чорнявий чоловік з **худим** обличчям, говорить промову («Брат на брата»); А Петро, завжди мовчазний, так і сяяв увесь своїм **нечепурним тихим** обличчям з глибокими сірими очима («Брат на брата»); Сиділи купкою й стояли, гуртуючися коло Корецького – все **молоді щирі** обличчя; старіших з бородами було тільки п'ятеро, а серед їх Панас, один з найприхильніших... Петро говорив до Корецького, і його поважне, трохи **старе** обличчя ставало мов ще старіше від смутку, що й на його налягав («Брат на брата»); Вона ледве пригадує **молоде вродливе обличчя** з великими темними очима («Батько та дочка»); Він почував вже себе зовсім гарно, стоячи перед свічадом та розчісуючи своє коротке темне волосся та чорну невелику бороду, що так гарно облямовувала його **повне** обличчя. Обличчя було **чепурне й поважне** – таке саме, яке повинно бути обличчя в людини, що має стати чимсь більшим в урядовій ієрархії, ніж тепер є («Байда»); Горинович глянув і побачив перед себе високу струнку дівочу постать і **молоде чепурне** обличчя, почервоніле від тієї несподіванки, яку їй учинила перед натовпу і перед незнайомим чоловіком подруга («Болотяна квітка»).

Іноді епітети, що супроводжують лексему обличчя,

демонструють стан, настрої, риси характеру людини, її інтелект: *Він помітив, яке **стурбоване** в Ганни обличчя, але вона здалася йому ще кращою, ніж звичайно, і його серце радісно затріпалося...* («На розпутті»); *На голові був новенький картуз, а з-під його визирало **хитре** обличчя з швидкими очима* («На розпутті»); *Все, що хотіла казати Ганна, все те здалося їй таким нікчемним і таким недоречним тепер, як вона глянула на **скривлене з муки** Гордієве обличчя* («На розпутті»); *Роман підводився з огню... Несамовиті очі, **змінене тяжким боєм** обличчя, почорнілі голова й руки, ці страшні, печені, пошмугляні в боротьбі криваві руки, а з них висіла обгоріла шкура...* («Серед темної ночі»); – *Євгене, що ж це?.. – почувся тремтячий голос, і Корецький побачив перед себе **збіділе** Таліне обличчя з широко розкритими очима* («Брат на брата»); *Через те був вельми бажаним подружжям: мужня постать, оточене чепурною чорною бородою **сміле** обличчя, з високим лобом і темно-сірими променистими очима, трохи смутними* («Болотяна квітка»). Десь-не-десь значення таких художніх означень увиразнюється ще й обставиною способу дії, як-от: *Але стрів перед собою несамовиті, **по-звірячому люті** обличчя, і дуже неминучі руки знову кинули його в пекло*(«Серед темної ночі»); *Він підняв був руки, щоб захистити голову, і враз побачив перед себе **по-звірячому злобне** обличчя Демидове, а в його руках високо підняту ломаку* («Брат на брата»).

У портретних описах переважають характеристики обличчя, що маніфестують здоров'я, молодість, привабливість, тобто є позитивно оцінними, і навпаки, досить рідко письменник наділяє своїх персонажів негативно оцінними епітетами, говорячи про некрасиве обличчя. Це стосується переважно тих ситуацій коли йдеться про того чи того персонажа, який веде аморальний спосіб життя або має певні шкідливі звички, наприклад, зловживає спиртними напоями: *Здоровенна голова з русявим кудлатим волоссям, з розкуйовдженою бородою. Обличчя з товстим носом, **одутле і червоне** від випитої горілки, але зовсім **не лихе*** («Серед темної ночі»); *Його **гидка** пика лежала їй на обличчі* («Серед темної ночі»); *За більшим сидить начальник тюрми, – товстий, брезклий чоловік з **заспанним обличчям*** («Брат на брата»).

Атрибутивні поширювачі на позначення розміру, форми, кольору є активно використовуваними в досліджуваних прозових текстах, вони супроводжують найрізноманітніші соматизми: голова (*велика, невеличка, здоровенна, сива, біла*), волосся (*довге, кудлате,*

обстрижене, прилизане, чорне, темне, русяве), лоб (високий, крутий, білий), очі (великі, малі, глибокі, банькаті, темні, зчорна-сірі, карі), брови (дугасті, рівні, кудлаті, чорні), вії (довгі), губи (тонкі, палкі, червоні), борода (велика, довга, маленька, невеличка, гостра, підстрижена, розкуйовджена, руда, руденька), вуса (невеличкі, чорні, сиві, темні, ясні), ніс (великий, товстий, делікатний, дужий, горбатий, закандзюблений), шия (тонка). Наприклад: Обличчя, може, з не зовсім рехтельними рисами, було любе й чепурне – **розумні темні очі під дугастими бровами та високий білий лоб** були йому окрасою («На розпутті»); Голова була одкинена назад, очі дивилися сміливо, **чепурні чорні вуси** завивалися вгору («На розпутті»); І через кілька хвилин до гурту ввійшов ще один добродій – Іван Давиденко. Се був товстенький чоловічок з **швидкими очима, дуже пістриженою маленькою борідкою**, з хапливими рухами («На розпутті»); Дівчина глянула на Деміда своїми **великими очима**, узяла кухля і пішла за їм з хати («На розпутті»); Галушківський, присадкуватий, трохи посивілий, з **підстриженою борідкою та вусами**, колишній панський економ-кріпак, а тепер пан-управитель, глянув на Гордія **хитрими малими очима** з-під **густих навислих брів**, і своїм звичаєм, одмовив питанням, щоб виграти часу («На розпутті»); Але не додивився він ще й половини першого рахунку, як двері трошки відхилилися і крізь їх у хату вистромила **невеличка голова на тонкій шиї з прилизаним, присмальцьованим волоссям та з гострою борідкою** («На розпутті»); Старший – уже поважний, з бородою, здоровий, як робочий віл; менший – ще молодий парубок з **невеличкими чорними вусами й задуманими ясними очима** («Серед темної ночі»); Вже виходячи, стріли на порозі врячника Івана Ілліча, трохи старішого за їх обох чоловіка, непоганого з себе, з **підстриженою гострим клинцем борідкою** («Серед темної ночі»); Тим часом увійшов з сіней хазяїн. Не такий здоровий, як Патрокл, але кремезний і дужий, з **великою блискучою чорною бородою, з дужим закандзюбленим носом**. Блиснув на Романа **гострими холодними очима** («Серед темної ночі»); На старість йому **сиву голову** таким соромом син покрив, перед усіма людьми і його, і **ввесь рід ізганьбив!** («Серед темної ночі»); Несміливо вступила у двір, і саме в ту мить з хати вийшов господар, кремезний просивий чоловік з **короткою підстриженою шпичакуватою бородою, з кудлатими бровами** («Серед темної ночі»); Чорнявий, з **банькатими очима, з підстриженою погородянському борідкою**, не дуже гарний з себе, та й не поганий

(«Серед темної ночі»); *Писар, Григорій Павлович Копаниця*, був таких літ, як і *Роман*, але вже добре відпасся на волосному хлібі, і його заялозений піджачок був вузький на гладкі плечі. Він крутив свою руденьку борідку... («Серед темної ночі»); Відкотний комір злегка обнімав його загорілу шию. Загоріле було й обличчя, худе трохи, але молоде й чепурне, з темними вусами й чуприною, що не зовсім ховала його лоба гарного, хоч і була розчесана наперед. З-під чорних рівних брів (заздирців дівочих) сяяли розумні променисті очі («Під тихими вербами»); Через те був вельми бажаним подружжям: мужня постать, оточене чепурною чорною бородою сміле обличчя, з високим лобом і темно-сірими променистими очима, трохи смутними («Болотяна квітка»); – І як це у вас воно так, – зморщився Крапленко, смикаючи свою біляву вузьку борідку, – що й проти хліборобів дуже симпатична річ, і за роботу на селі дуже гарна штука!.. («Історія одного протесту»); Євген і Таля обоє засміялися, уявляючи собі Валюшиного з його витрішкуватими очима, з його найвною вірою, що над скарбами горять свічки вночі й через те він таки найде колись скарб, і з фразами про «парламентаризм» і «господство буржуазії» («Брат на брата»); А *Петро*, завжди мовчазний, так і сяяв увесь своїм нечепурним тихим обличчям з глибокими сірими очима. Як звичайно, трохи горблячися над столом своїм міцним тілом, він казав: – А я знаю, – озвався *Панас*, один з старших хазяїнів, високий чоловік з підстриженою бородою («Брат на брата»); – Стривай, Стесю, нехай *Олексій Петрович* сам розкаже! – торкнув пані за лікоть її чоловік – *Семен Якимович Чубчик*, апатичний довготелесий добродій з коротко й нечупарне підстриженою бородою («Історія одного протесту»).

Щоправда, найчастіше епітети супроводжують, як свідчить опрацьований матеріал, лексему *очі*. Письменник акцентує не лише на кольорі, формі, розмірі очей, але й на їх фізичному стані (*блискучі, швидкі, ясні, осяйні, спокійні, холодні, палкі, розпалені, задумані, замислені, затуманені* тощо): Він довго й палко казав, а *Демид* слухав його мовчки, сидючи під грушею, прихилившись до стовбура спиною і втупивши замислені очі кудись у далечінь («На розпутті»); – А ти що зробив би, якби в тебе було три мільйони? – зненацька спитався *Гордій*, ставши перед *Демидом* і вдивляючись у його блискучими, розпаленими очима («На розпутті»); *Демид* почав казати, а *Андрій* з блискучими очима, увесь опроставившись, проказував за їм («На розпутті»); *Гордій* глянув у заплакані очі *Орисині* і закрив їх

поцілунком. Тоді він припав своїми палкими губами до її тремтячих губ («На розпутті»); Роман увесь час слухав, втупивши в нього свої **палкі очі**, боячися словечко згубити («Серед темної ночі»); Вона знов глянула на його своїми **позападалими очима** і тихо спустила їх додола («Батько та дочка»). Подекуди епітетні поширювачі лексеми **очі** маніфестують почуття, стан, характер людини (спокійні, ласкаві, ніжні, сміливі, могутні, сердиті, люті, нахабні, злі, страшенні, несамовиті), а подекуди навіть національність (українські): – Ну, не очинь то й тепер будем прощатись... – стиха, але гостро промовив Ярош, і його **холодні, злі очі** блиснули («Серед темної ночі»); Брат познайомив сестру з Раденком. Гордій блиснув на неї своїми **сміливими ясними очима**, і дівчина несамохіть звернула на його увагу («На розпутті»); Але ту ж мить інший, блискучий образ уставав перед нею. Вона бачила перед собою горду постать Раденкову, його **осяїні могутні очі**, чула його натхненну мову, і цей образ починав притягати її до себе якоюсь демонічною силою, і Демидів образ блік, і відмова на Демидове питання умирала у неї в грудях... («На розпутті»); Через кілька днів Андрій справді прийшов до Деміда. Це був високий, ставний, трохи схудлий парубок, непоганий з обличчя, чорнявий, з **розумними ласкавими очима**, але такий несміливий, що Демид ледве міг з їм розмовляти: за кожною відмовою він страшенно червонів («На розпутті»); А Роман стояв перед нею, сміючися: до неї з-під вусів, блискаючи на неї **смілими очима**. Левантіна спустила свої темні очі, довгі вії виразно зачорніли на рожевому личку («Серед темної ночі»); А їй чогось було так сором, і вона не гляділа ні на кого і все думала про те, що Роман танцює перед нею і дивиться на неї своїми **смілими, аж незвичайними очима**, і не могла звести на його погляду («Серед темної ночі»); І його **нахабні очі** зажеврили, впиваючися в неї («Серед темної ночі»); Червоні від полум'я обличчя, повірячувані **страшенні очі**, стиснені в кулак руки... ще мить – і кинулись би всі, щоб розірвати того, хто тепер не мав уже сили ні шкодити, ні боронитися («Серед темної ночі»); Роман підводився з огню... **Несамовиті очі**, змінене тяжким болем обличчя, почорнілі голова й руки, ці страшенні, печені, пошмугляні в боротьбі криваві руки, а з них висіла обгоріла шкура... («Серед темної ночі»); Буря оплесків, криків: «браво! слава!» громом гремить серед майдану і знову мають хустки й прапориці, і сяють **радісні очі** з-під брилика з синьою вуалькою... («Брат на брата»); – Євгене, що ж це?.. – почувся тремтячий голос, і Корецький побачив перед себе зблідле Таліне

обличчя з **широко розкритими очима** («Брат на брата»); *І він сказав, що ні одна дівчина могла б йому бути дружиною. І йому тоді згадувались одні **карі вкраїнські очі**...* («Байда»).

Про характер, почуття, настрої, стан і т. ін. того чи того персонажа свідчать атрибутивні поширювачі лексеми *погляд* (*тихий, уважливий, запитливий, цікавий, понурий, холодний, стурбований, тупий, нерозумний*): *А про те Демид упевнився, що вона не дивиться на його тільки, як він на неї дивиться, бо одного разу він, зненацька озирнувшись, побачив такий **запитливий та цікавий погляд** з тих великих очей на його втулений, що аж здивувався, дівчина ж почервоніла густо, і на очах у неї аж сльози набігли, і прудко як сайгак стрибнула вона з хати («На розпутті»); В такі хвилини їй невимовно жалко його, хотілося підійти до його, приголубити, розважити; але першого **холодного погляду** Гордієвого було досить, щоб вона не зважилася це зробити («На розпутті»); Демид сидів за столом, стиснувши голову руками, похилившись над листом, і **тупим нерозумним поглядом** дивився в клаптик папери, в ті слова, що на йому стояли...* («На розпутті»).

У прозі письменника, як бачимо, функціонують неоднорідні епітетні конструкції і щодо способу позначення відповідної ознаки, і щодо семантичних параметрів, і щодо рівня засвоєння мовою, і щодо стійкості зв'язків з означуваним словом, і щодо кількісного складу. Крім того, наявні ілюстрації епітетів, які можна кваліфікувати як тавтологічні або наскрізні. Перші пов'язуються з повторенням прикметника *великі* (*Чепурна якоюсь не простою, не мужичою вродою. Найбільше і досі вражали Деміда її очі – **великі-великі**. Дівчина завжди ховала їх під довгими віями («На розпутті»), другі – фокусують увагу читача на одній або кількох деталях зовнішності одного і того ж персонажа, яка повторюється протягом усього тексту, наприклад, *великі очі* Орісі: *Ориця несміливо відтулила обличчя і глянула на Гордія своїми **великими очима*** («На розпутті»); *Орисина постать мов стояла ще перед їм, уражаючи його своєю дивною вродою. **Великі очі**, повні сліз, мов ще дивилися на його («На розпутті»); *банькаті очі* Квасюка: *А Квасюк тим часом поглядав на неї своїми **банькатими** очима, і Левантині чомусь не подобався той погляд («Серед темної ночі»); – Оце, яка сердита! – каже немов ласкавенько, а в самого **банькаті очі** так і зайнялися («Серед темної ночі»)* тощо. Опис таких характерних деталей є не лише константним; він може варіюватися завдяки нагромадженню різних епітетів (пор.: *очі великі – великі-великі – великі карі; очі темні – темні глибокі – темні розумні – розумні ласкаві*).**

У прозовому доробку Бориса Грінченка переважає так звана сфокусована портретизація, причому автор акцентує на кількох характерних рисах: з одного боку письменник виносить на передній план одну деталь, що є домінантною на тлі інших, які її конкретизують, доповнюють (наприклад, обличчя), з іншого, – виокремлені деталі при описі зовнішності персонажа сприймаються як рівнозначні (частини обличчя).

Іноді зовнішні портретні характеристики (частин людського тіла, одягу), що впливають на зорові відчуття, доповнюються фонаційними, пов'язаними зі слуховими рецепторами. У такому разі заслуговують на увагу епітети, що супроводжують лексему *голос* (*тихий, ласкавий, крикливий, тремтячий, несамовитий, божевільний, невдоволений*): *Вона ледве пригадує молоде вродливе обличчя з великими темними очима. Вона пригадує, як це обличчя, без краю ласкаве, схилилося до неї, а дбайливі руки вкривали її тепліше, і тихий материн голос казав...* («Батько та дочка»); *Крапленко крутнув борідку. Він терпіти не міг цього недбалого тону, викоханих білих рук з чепурними нігтями і цієї закинutoї за ногу ноги в новеньких модних штанях...* («Історія одного протесту»).

В аналізованих художніх текстах епітети виконують різні стилістичні функції [7, с. 14], а саме: 1) інформативну (є способом повідомлення відповідної інформації); 2) конструктивну (є засобом внутрішньої організації тексту); 3) естетичну (уводиться в контекст для надання висловлюванню більшої яскравості, художності, виразності); 4) прагматичну (здійснює певний емоційний вплив на реципієнта).

Узагальнюючи сказане, зауважимо: у прозі Бориса Грінченка епітет є потужним зображально-виражальним засобом, виконує різні стилістичні функції. Він слугує передусім для створення пейзажних і портретних описів. Письменник робить акцент на зображенні зовнішності того чи того літературного персонажа, удаючись до характеристики віку, постави, рис обличчя, голосу, одягу і т. ін. Надзвичайно важливу роль відіграють епітети, що супроводжують лексеми на позначення соматизмів (*обличчя, голова, волосся, лоб, брови, очі, губи, борода* тощо) і які найчастіше характеризують їх розмір, форму, колір, виражають стан, настрій, риси характеру людини, її інтелект, почуття. Репрезентовані творчим доробком письменника епітети мають свою диференціацію (за способом позначення відповідної ознаки, семантичними параметрами, рівнем засвоєння мовою, стійкістю зв'язків з означуваним словом, кількісним складом).

Література

1. Веселовский А. М. Историческая поэтика. / А. М. Веселовский. – М. : Наука, 1898. – 301 с.
2. Гальперин И. Р. Информативность единиц языка / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1974. – 279 с.
3. Жирмунский В. М. К вопросу об эпитете / В. М. Жирмунский // Теория литературы. Поэтика. Стилистика. – Л., 1977. – С. 355–360.
4. Калашник В. С. Епітет у поетичному ідіостилі Василя Стуса / Володимир Семенович Калашник // Вибрані статті. – Харків : ХНУ, 2011. – С. 136–139.
5. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : [підручн. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.] / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
6. Москвин В. П. Эпитет в художественной речи / В. П. Москвин // Русская речь. – 2001. – №4. – С. 28–32.
7. Онопрієнко Т. Епітет у системі тропів сучасної англійської мови (Семантика. Структура. Прагматика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10. 02. 01. «Українська мова» / Т. Онопрієнко. – Харків, 2002. – 19 с.
8. Словник епітетів української мови / С. П. Биби́к, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт; за ред. Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 1998. – 431 с.
9. Українська мова : Енциклопедія / М. В. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004. – 842 с.

УДК 821.161.2-343

Н. Г. Мельник

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВА КОЛОМИЙКА: ТРАДИЦІЙНЕ ОСМИСЛЕННЯ СУСПІЛЬНОЇ ДІЙНОСТІ

Мельник Н. Г. Соціально-побутова коломийка: традиційне осмислення суспільної дійсності.

У статті досліджується проблема відображення традиційної суспільної дійсності в жанрі коломийки. Фольклор розуміється як динамічний процес, що передбачає трансформацію традиційних оцінок дійсності залежно від історичних, політичних, соціальних, психологічних ознак доби.

Ключові слова: соціально-побутовий фольклор, коломийка, традиція, трансформація.

Мельник Н. Г. Социально-бытовая коломийка: традиционное осмысление социальной действительности.

В статье исследуются проблема отображения традиционной социальной действительности в жанре коломийки. Фольклор понимается как динамичный процесс, который предусматривает политических, социальных, психологических особенностей эпохи.

Ключевые слова: социально-бытовой фольклор, коломийка, традиция, трансформация.